

Franco Di Mare

DE ENGEL
van
SARAJEVO

*Een prachtig en ontroerend verhaal over een
journalist die een weesmeisje redde*

ISBN 978-90-225-7490-4
ISBN 978-94-023-0595-1 (e-boek)
NUR 302

Oorspronkelijke titel: *Non chiedere perché*
Vertaling: Jeanne Crijns
Omslagontwerp: DPS Design & Prepress Services
Omslagbeeld: © Rai Uno
Zetwerk: Mat-Zet bv, Soest

© 2011 Franco di Mare
© 2011 RCS Libri s.p.a., Milan
© Nederlandse vertaling 2015 Meulenhoff Boekeryj bv, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor Stella

Van alle dwalingen van de psychologie is haar
onverschilligheid voor schoonheid de ergste.

James Hillman, *De code van de ziel*

Edin

December 2009

Daar beneden zag hij alleen maar dichte, opgeblazen, wollige wolken, vaal als ranzige room. De stewardess kwam langzaam dichterbij, met een bedroefde beroepsmatige glimlach op zoek naar lastminuteklanten, haar karretje vol prullaria: vulpennen, sterke drank, nepgouden kettinkjes, scheerapparaten, parfums, pluchen teddyberen met het logo van de luchtvaartmaatschappij, een excuus voor wanneer je vergeten was over een echt cadeau na te denken, en de onvermijdelijke Marlboro, ooit een ruilmiddel, een geaccepteerd betaalmiddel in de landen die daar beneden voorbijtrokken, zesduizend meter onder de wolken.

Marco rekte zich uit in zijn stoel en speelde met zijn trouwring, dat deed hij wel vaker als hij zenuwachtig was, hij legde zijn voorhoofd tegen het raam en keek naar beneden. Er was niets te zien. Niet eens een spleet of een kier om doorheen te gluren. Het dichte wolkendek verborg alles, maar deed dat er eigenlijk toe? De wolken waren net zo voorspelbaar als de grond daarbeneden. Het was of hij toch wel alles zag. Daarbeneden maakte de vlek van de Middellandse Zee al plaats voor het karstgebergte van de Balkan en kort daarna, enkele tientallen

kilometers uit de kust, zou het land oprijzen en hoger en ruiger worden, zouden de dennen verdwijnen en vervangen worden door sparren. Steden en dorpen zouden verder uit elkaar liggen en net zo'n eentonig patroon vormen als de wolken die alles daarbeneden met de mantel der liefde bedekten: alles leek hetzelfde, een onregelmatige reeks grijze huisjes en grauwe gebouwen met pannendaken.

Er was daarbeneden niets te zien. Geen enkel mysterie en geen enkele openbaring, hij kende alles al. Hij keek weg van dat ondoorzichtige eiwit en speelde weer met zijn trouwring.

De laatste keer dat hij over dat gebied vloog, was aan boord van een Hercules C-130 van de Canadese luchtmacht. Tegenover hem zaten zwijgende mannen in camouflagepakken op piepkleine, met rode stof beklede stoeltjes die de wanden van de romp volgden, zijn cameraman en hij zaten ook op zo'n stoeltje. De soldaten hadden wapens bij zich. Zij tweeën daarentegen rugzakken, videorecorders, microfoons, tientallen cassettebanden, kabels en batterijen. Ze hadden net als de soldaten kevlar pantserhelmen op, maar hun kogelvrije vesten waren blauw met op de voor- en achterkant een opschrift van grote letters, gemaakt van wit plakband, zodat het ook van een afstand goed opviel: PRESS/NOVINARI, in het Engels en het Servo-Kroatisch. Meer nog dan een vrijeleidebrief deed dit opschrift een beroep op de welwillendheid van de Servische sluipschutters. Ze vertrouwden hun leven toe aan dat opschrift en aan het mededogen van wie het zou zien door het vizier van een geweer met lange loop, op jacht naar mensen.

Er waren sindsdien heel wat jaren verstreken. De wereld was veranderd. Hij was veranderd. Wat deed hij eigenlijk aan boord

van een lijnvlucht die net het luchtruim van Bosnië-Herzegovina was binnengevlogen?

Hij kreeg het telefoontje toen hij zich klaarmaakte om naar zijn werk te gaan. Het is voor jou, had Aurora tegen hem gezegd. Iemand met een buitenlands accent, had ze eraan toegevoegd, toen ze hem 's ochtends vriendelijk maar gehaast de hoorn gaf.

‘Met wie spreek ik?’

‘*Dobro jutro brate.*’

Een stem hees van de tabak en zacht door de slivovitsj. Marco aarzelde geen seconde, hij wist onmiddellijk van wie die stem was. En alles viel meteen op z'n plaats, alsof ze de vorige avond afscheid van elkaar hadden genomen. Hij glimlachte.

‘Ook goedemorgen, makker.’

Met die rituele zin hadden ze elkaar elke ochtend begroet, Ljubo en hij, bij een kop Turkse koffie, in een veilige hoek van het Holiday Inn, weg van de grote ramen die een macabere aanblik boden op de leegstaande panden in Grbavica en op Ulica Maršala Tita, de weg van de sluipschutters, de weg des doods.

Nog vóór de laatste slok koffie stopte Ljubo dan altijd zijn agenda vol kostbare telefoonnummers en adressen en het onafscheidelijke notitieblokje in zijn opengescheurde portefeuille: ‘En ook vandaag nemen we Milošević weer te grazen,’ sprak hij en tilde zijn kopje op. Het was zijn lijfspreuk geworden, het motto dat hen had begeleid op hun zoektocht door Sarajevo naar nieuws en beeldmateriaal voor het journaal, de onzichtbare talisman die onderweg op hen had gepast en hen ook die ene keer had beschermd tegen de kogels en de parabolische banen van granaten. Het was een ritueel waarom ze moesten lachen,

maar dat ze altijd uitvoerden voordat ze in de auto stapten en zo snel mogelijk wegscheurden uit de beveiligde garagebunker.

Sarajevo. De oorlog in Bosnië. Ljubo's stem aan de telefoon had vage herinneringen, emoties en vergeten angsten losgemaakt. Als sneeuw die de berg af glijdt door een plotseling geluid had die begroeting van zo ver weg een flinke zet gegeven aan jaren van weggestopte herinneringen, geluiden en gevoelens, die Marco nu overdonderden met de snelheid en het geweld van een lawine die van de top van de Igman kwam schuiven.

Hoeveel tijd was er verstreken sinds hun laatste goedemorgen en hun laatste kopje koffie samen?

De zin die volgde raakte hem diep en onstuimige herinneringen golfdem over hem heen.

‘Edin ligt op sterven. Hij heeft naar je gevraagd.’

Plotseling zag hij zijn gezicht voor zich. Maar waarom had zijn geheugen nou net het enige zwaarmoedige beeld van Edin opgevist, dat ene uit de duizenden die ergens in zijn hoofd verstopt zaten? Marco zag weer hoe hij die keer in de auto stapte toen ze met de tv-ploeg een reportage gingen maken en Edin zei: ‘Weten jullie wat ik denk? Als ik op dit moment zou sterven, nu het einde van de belegering nadert, juist op het moment dat deze kloteoorlog bijna voorbij is, dan zou ik dat echt heel erg betreuren.’

Marco en Ljubo hadden hem verbaasd aangekeken. Edin had het karakter van een vechter, hij liet zich nooit verleiden tot weeklaag. Niemand had hem ooit moedeloos of, erger nog, verdrietig gezien. Nooit, geen enkele keer. Zelfs niet toen zijn vrouw en zijn twee kinderen een hele dag onvindbaar waren,

omdat ze in Skenderija vastzaten vanwege onophoudelijke bombardementen, en iedereen hen allang had opgegeven.

‘Ach, schiet op,’ had Marco toen gezegd, nadat hij een te lange pauze verbrak en hem een klap op zijn schouder gaf, ‘slechteriken zoals jij gaan niet dood.’ Maar aan het einde van die zin brak zijn stem.

Waar kon een man die dit alles had overleefd nou aan doodgaan?

‘Longkanker. Wat anders? Te veel sigaretten.’

‘Jezus.’

‘Ik heb hem altijd al gezegd dat hij moest stoppen met roken, weet je nog? Als ik er zo over nadenk, heb ik hem nooit zonder een sigaret in zijn mond gezien.’

‘Is hij al geopereerd?’

‘Ze hebben hem opengesneden en weer dichtgenaaid. Niet meer te opereren, zeggen ze. De kanker zit al in zijn botten. Hij heeft overal uitzaaiingen.’

‘We kunnen proberen hem naar Italië te halen. Ik ken geweldige oncologen. Misschien kan het verloop van de ziekte vertraagd worden. Bestraling en chemo kunnen soms wonderen doen. Weet ik veel? Hij zou...’

‘Marco...’

‘... opgenomen kunnen worden op de oncologische afdeling van het ziekenhuis...’

‘Marco...’

‘... Mijn zwager werkt er. Ik zou kunnen...’

‘Het is al te laat, Marco, er valt niets meer te doen.’

Ljubo sprak nu zacht maar gedecideerd over de onvermijdelijke waarheid. Hij duldde geen twijfel of weerwoord meer. Marco gaf zich over.

‘Hoe lang heeft hij nog?’

‘Kort nog maar. Misschien twee weken. Wie zal het zeggen? De artsen halen hun schouders op als ik het vraag. Wat zouden ze ook anders kunnen zeggen? Maar luister eens...’

‘Ja?’

‘Als je van plan bent te komen, moet je dat zo snel mogelijk doen.’

De wielen van het onderstel raakten abrupt de landingsbaan. Het vliegtuig sprong op, maakte een corrigerende beweging, trok de neus horizontaal en taxiede naar de terminal. Sarajevo Aerodrom: de letters zaten weer op hun plaats. De laatste keer dat hij ze had gezien ontbraken er drie of vier en de andere waren als schietschijf gebruikt. Marco trok de kraag van zijn jas omhoog. Het was koud, maar het sneeuwde in elk geval niet. Hij pakte zijn handbagage en overhandigde zijn paspoort aan de douanebeambte achter het loket. Hij herinnerde zich dat er ergens in zijn bureaulade in Rome nog een oud paspoort vol visa lag. Het laatste was een niet-officieel uitreisvisum uit Sarajevo, het was een beetje als grap bedacht door de VN-blauwhelmen die het vertrek van militaire vliegtuigen regelden, de enige die tijdens de oorlog in Bosnië mochten landen. De stempel van de paramilitairen liet in rode letters ‘Maybe Airlines’ zien. Elke verslaggever die iets voorstelde had er minstens één in zijn paspoort. Die stempel was als een eremedaille, een Kruis van Verdienste, en evenveel waard als het litteken van een veteraan. Als je zo’n stempel in je paspoort had, dan kon je je erop laten voorstaan dat je in Sarajevo was geweest en, vooral, dat je de enige stad ter wereld die belegerd was na Stalingrad levend was uitge-

komen. Wie niet in Sarajevo was geweest, was simpelweg geen echte oorlogscorrespondent.

'Izvolite, gospodine De Luca.'

De douanebeambte glimlachte en gaf hem zijn document terug.

'Hvala,' dank u wel.

Hij stopte zijn paspoort terug in zijn jaszak, pakte zijn koffer-tje en keek of hij Ljubo in de wachtende menigte aan de andere kant van de glazen deur zag. Ja, daar stond hij op hem te wachten. Ze glimlachten naar elkaar vanuit de verte. Hij was nog altijd dezelfde, lang en mager. In de loop der jaren was zijn haar wat dunner geworden en zat in zijn sikje een enkel spatje wit, maar hij bewoog zich nog altijd met de nonchalante, slungelige elegantie van een voormalig atleet, bijna huppelend. Ze omhelsden elkaar.

'Dobro jutro brate.'

Ze bleven zwijgend staan, om tijd te winnen, belemmerd in hun bewegingen door hun emoties die ook het praten bemoei-lijkten.

'Kom, ik breng je eerst naar het hotel. En daarna gaan we naar hem.'

De oude Lada was vervangen door een dure Duitse auto. Ze reden door Dobrinja, een van de wijken tegen de luchthaven aan. Al rijdend vatte Ljubo, onafgebroken pratend, de voorbije jaren samen. Er was heel wat gebeurd na het Verdrag van Dayton, vanaf het einde van de oorlog tot op die dag. Hij was weer begonnen met zijn vroegere in- en uitvoerhandel met Italië: vooral hout, maar ook paddenstoelen, die van Pale, die eenmaal gedroogd niet onderdeden voor de Italiaanse. Sterker nog, met

een knipoog vertelde hij dat sommigen van zijn klanten ze importeerden en vervolgens, als ze eenmaal de grens over waren, inpakten, om ze daarna als streekproduct te verkopen.

Marco luisterde maar met een half oor naar hem, onderwijl glimlachend en hem vluchtig aankijkend. Zijn aandacht werd gevangen door de beelden die hij door de voorruit zag voorbijglijden. Hij staaarde door het glas naar zijn herinneringen, en het leek of zijn blik beantwoord werd. De huizen waren herbouwd, maar enkele vertoonden nog tekenen van mortierinslagen en mitrailleurs. Hij herinnerde zich de keer dat Edin hem naar die verboden wijk had gebracht, Dobrinja: veertigduizend mensen die op een ochtend wakker waren geworden in de vuurlinie, waarbij de tuinen rond hun flats waren veranderd in loopgraven. Edin had hem voorgesteld aan de plaatselijke commandant, een reus van een vent, een moslim die beroepsmilitairen en vrijwilligers van alle leeftijden inzette ter verdediging van die woonwijk. Een van de nieuwe demarcatielijnen werd gevormd door een stuk of tien autobussen die in colonne stonden, om een lange straat te onderbreken die plotseling door de Geschiedenis in tweeën was gedeeld. De mensen van Dobrinja liepen van de ene naar de andere kant terwijl ze beschutting zochten achter de rode en beige wrakken van het transportbedrijf. De garnizoenscommandant was een gepassioneerde en zeer vindingrijk man. Hij had eenvoudige molotovcocktails gefabriceerd, die hij voor de camera aan Marco liet zien. Het waren ijzeren trechters met een afgedichte bodem die op de loop van kalasjnikovs werden geplaatst. In die met de hand gemaakte vormen werden flessen met brandbaar spul leeggegoten en als molotovcocktails achter de vijandelijke linies gelanceerd. Bij

elk schot ging ook de trechter verloren, maar de smederijen van Dobrinja werkten snel. Misschien leverde het als afschrikmiddel in de oorlog niet veel op, zo gaf hij in zijn reportage voor het avondjournaal als commentaar, maar in die tijd waren wapens en munitie schaars en om de stad te verdedigen gebruikten ze in Sarajevo desnoods hooivorken en snoeimessen.

De auto reed langs het gebouw van de *Oslobodjenje*, de plaatselijke krant die gedurende de drie belegeringsjaren dagelijks vier pagina's nieuws was blijven drukken, hoewel het gebouw gedeeltelijk verwoest was door houwitser- en mortierinslagen. De krant werd gedrukt op allerlei soorten papier en veranderde van kleur afhankelijk van de drukkerij waar hij terecht kwam. Het gebouw was opnieuw opgetrokken, de centrale toren stond er weer en het zag er als vanouds uit: een afschuwelijke constructie, het regelrechte resultaat van de Joegoslavische compromisarchitectuur, rationeel, kleurloos en troosteloos socialistisch beton. Maar dat onherbergzame en kille gebouw deed vertrouwd aan, bijna aangenaam. Het flitste aan hem voorbij, langs het raampje, gehuld in een waas van herinneringen, en hij voelde een soort intimiteit, net als toen hij, na veertig jaar, het sombere, groene optrekje had teruggezien van het zomerkamp in Milano Marittima, waar zijn ouders hem toen hij nog een kind was in de vakantie naartoe stuurden. Hoe vaak was hij niet tussen het puin door bij het krantengebouw naar binnen gelopen op zoek naar nieuws, soms ook alleen maar om een Bosnische collega om advies te vragen. De halfdonkere ingang, plastic zeil in plaats van vensterglas, en in de redactiekamers dekens voor de ramen, zodat de sluipschutters de silhouetten van de redactieleden niet zouden zien. De waterleidingen lekten en lie-

ten kleine plassen achter in de hal. Het krantenarchief was verplaatst naar een kluis in de kelder, waar het wat veiliger was, ver weg van de gecorrodeerde leidingen en de vuurexplosies. De oude regelzetmachine werd bij elkaar gehouden met touw, maar elke dag werden er aanklachten afgedrukt over beschietingen op onschuldige burgers én oproepen gedaan aan de rest van de wereld om niet weg te kijken.

‘En kijk daar, links van je, die plek kende je ooit op je duimpje. Ik ben benieuwd wat je je nog herinnert...’

Marco wendde zijn blik af van de eerste flatgebouwen van Alipašino Polje en keek in de richting die Ljubo aanwees. Daar lag het hoofdkwartier van de televisie, in een soort trans-Atlantisch grijs, en het zag er nog altijd hetzelfde uit, immens groot en net zomin veranderd als de heuvels rondom. In een gang op de tussenverdieping tussen de eerste en de tweede laag lag ooit zijn kantoor dat hij dikdoenerig zijn ‘redactielokaal’ noemde: een kale ruimte, met versleten, bruin tapijt dat loszat, een bureau en een stoel, tussen de Britten van WTN, de Fransen van TF1 en de Duitsers van ZDF. Soms, als hij vanwege de gevechten niet weg kon, sliep hij daar op de grond, op een stapel kranten.

Hij merkte dat Ljubo vanuit een ooghoek naar hem keek, om te zien hoe hij reageerde, om zijn gevoelens te bestuderen.

‘Het ziet er nog hetzelfde uit,’ zei hij, zonder al te overtuigend te klinken, om hem niet teleur te stellen.

‘Ja, op het eerste gezicht is alles hetzelfde, maar in werkelijkheid is niets meer zoals toen.’

‘Ik denk dat ik weet wat je bedoelt.’

‘Ik zou het eerlijk gezegd niet weten, maar ik denk in elk geval niet dat je er lang over zult doen om erachter te komen. Het

lijkt namelijk of de mensen hier hun kop in het zand hebben gestoken, zoals struisvogels doen. Als je nu aan een van die jongeren die daar op het trottoir lopen zou vragen wat de slag om Stup was, waar de frontlinie in Butmir lag, hoe het eraan toe ging tijdens de belegering van de stad, hoeveel doden er gevallen zijn, wat we gedaan hebben om te kunnen overleven... Kortom, het is een feit dat geen van hen je een antwoord kan geven. Er is een hele generatie die lijkt te willen vluchten voor de herinneringen. Het is alsof niemand de herinnering wil bewaren aan wat geweest is, hoe we zo geworden zijn. Niemand, behalve de ouderen. Zij zijn de enigen die zich herinneren dat een paar jaar geleden een kilo suiker op de zwarte markt zestig Duitse mark kostte, terwijl de lonen niet boven de vijf uitkwamen.'

'Ik weet het nog goed.'

'Nou, dat houdt dan in dat jij ook oud bent geworden, makker. En misschien zelfs een tikkeltje saai. Hoe houdt Aurora het in godsnaam bij jou uit?'

Ze lachten.

'Soms vraag ik me dat ook af.'

'En je dochter? Hoe gaat het met dat kleintje?'

'Goed. Heel goed.'

'Ik zei kleintje, maar ze zal inmiddels wel groot zijn.'

'Ze is deze zomer achttien jaar geworden. Ze is zo snel groot geworden! Maar je weet hoe het is, voor een vader blijft zijn dochter altijd een kind.'

'Wat zei ze toen ze hoorde dat je naar Sarajevo ging?'

'Eerst helemaal niets. Ze deed alsof het haar niet interesseerde en ging op haar kamer achter haar computer zitten. Maar vanochtend, toen ik haar bij het weggaan gedag zei, vroeg ze of

ik veel foto's wilde maken. Dat was het enige. Ze zei: "Alles fotograferen, papa." Ze is nieuwsgierig, misschien ook een beetje bang, maar ze wil het niet laten merken... Maar vertel me eens over jouw vrouw en je zoon.'

'Goed, met Šerifa gaat het uitstekend, zoals altijd kletst en zeurt ze, maar je weet toch ook hoe echtgenotes soms zijn? Emir heeft elektronica gestudeerd en werkt nu voor een bedrijf dat zich bezighoudt met energie. Hij is met een aardig meisje getrouwd, zo'n zes, nee, zeven jaar geleden. Ze hebben twee prachtige kinderen, eentje van twee en een van vijf.'

'Dus je bent opa! *Deda Ljubo*... opa Ljubo. Klinkt goed.'

'Ja klopt, maar jij bent geen vijf, dus als je me zo noemt, ga ik schieten.'

Marco glimlachte, terwijl de geschiedenis van de stad en van Joegoslavië aan hen voorbijtrok. Eerst de nieuwe winkelcentra van staal en glas, daarna de synagoge en de orthodoxe kathedraal. Op de achtergrond de talloze minaretten van de moskeeën in Bašaršija, de wijk van de ambachtslieden, de goudsmeden en winkels met koper en leer, aan de linkerzijde de muren van de Tito Kazerne, de kazerne waar dat wat er nog over was van het Joegoslavische leger dagenlang verzet had geboden alvorens de stad te verlaten

Plotseling dook de gele kubus van het Holiday Inn op. De vleugel die uitkeek op Grbavica, ooit net zo kapotgeschoten als een schietschijf op de schietbaan, was herbouwd. Bijna alle kamers waarin hij had gelogeerd keken uit op de weg van de sluipschutters en in veel ervan had je, als je voorzichtig gluurde, ook zicht op de rivier Miljacka en het parlamentsgebouw dat toen zwartgeblakerd was door explosies en branden. Nu was ook dat